

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS,

OSZTÁLYTITKÁR.

III. KÖTET. XI. SZÁM. 1874.

A

SZÉKELY KÉRDÉS.

GALGÓCZY KÁROLY

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. márczius 30-diki ülésén.)

— Ára 15 kr. —

BUDAPEST, 1874.

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

(Hoffmann és Molnár.)

ÉRTEKEZÉSEK

a történeti tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám.	Hazánk közlekedési eszközeiről. Hunfalvy Jánostól. 1867. 55. l.	Ára 35 kr.
II. Szám.	A perdöntő bajvívások története Magyarországon. Pesty Frigyesztől. 1867. 190 l.	1 frt. 30 kr.
III. Szám.	Dunántúli levéltárak ismertetése különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. Thaly Kálmántól. 1867. 46 l.	30 kr.
IV. Szám.	A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint Fényes Elektől. 1867. 77 l.	50 kr.
V. Szám.	Egy lap erdély legújabb történelméből. Szilágyi Ferencztől. 1867. 160 l.	90 kr.
VI. Szám.	Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Szilágyi Sándortól. 1867. 74 l.	45 kr.
VII. Szám.	A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. Pesty Frigyesztől. 1868. 48 l.	30 kr.
VIII. Szám.	Babylonia és Assyria őskori történelmének hitelessége. Ribáry Ferencztől. 1869. 51 l.	30 kr.
IX. Szám.	Ráth Károly m. akad. tag emlékezete. Rómer Flóristól. 1869. 25 l.	20 kr.
X. Szám.	II. Endre szabadságlevelei. Knauz Nándortól. 1869. 79 l.	50 kr.
XI. Szám.	Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. Salamon Ferencztől. 1869. 36 l.	20 kr.
XII. Szám.	Zilah történelméből. Szilágyi Ferencztől. 1870. 136 l.	85 kr.

Második kötet 1872.

I. Szám.	Jelentés az Antwerpiában 1871-ik évi augusztus 13—22-éig tartott nemzetközi geográfiai congressus munkálatairól. Hunfalvy Jánostól. 1872. 31 lap.	20 kr.
II. Szám.	Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Wenzel Gusztávtól. 1872. 14 l.	10 kr.
III. Szám.	Péter és Aba. Szabó Károlytól. 1872. 48 l.	30 kr.
IV. Szám.	Henckel János, Mária királyné udv. papja. Frankl Vilmostól. 1872. 31 l.	15 kr.
V. Szám.	Nevezetes per lőcsei polgárok között 1421—1429. Wenzel Gusztávtól. 1873. 34 l.	20 kr.
VI. Szám.	Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538—1555. Frankl Vilmostól. 1873. 94 l.	50 kr.
VII. Szám.	Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Wenzel Gusztávtól. 1873. 82 l.	50 kr.
VIII. Szám.	Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Szilágyi Sándortól. 1873. 96 l. Egy táblával.	60 kr.
IX. Szám.	Emlékbeszéd Érdy János felett. Nagy Ivántól. 1873. 26 l.	20 kr.
X. Szám.	A székelyek alapszerződése. Balássy Ferencztől. 1873. 57 l.	40 kr.

A

SZÉKELY KÉRDÉS.

GALGÓCZY KÁROLY

I. TAGTÖL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1874. márczius 30-diki ülésén.)

BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1874.

Budapest, 1874. Nyomatott az Athenaeum r. tés. nyomdájában.

A székely-kérdés.

GALGÓCZY KÁROLY I. tagtól.

Akadémiánk folyó évi febr. 23-diki gyűlésén a vallás és közoktatási ministerium átirata olvastatott fel, melyben Udvarhelyszék kérése folytán az kérdeztetett, hogy a Kralovánszky György által 1868-ban a székely kivándorlások meggátolására tett 10,000 ftnyi, alapítvány melynek kezelését végrendelkező az akadémiára bízta, nem fordíthatnák-e a székely népnevelés ügyének előmozdítására, különösen ösztöndíjakra, minthogy a népnevelés által lehetne leginkább hatni a kiköltözés akadályozására. Ez ügy most az akadémia alapítványi bizottsága előtt van véleményezés végett.

Azon elszigeteltség, melylyel a magyar nemzet Európa idegen ajku népei közé beékelve van, — az aránylag csekély szám, melyben a többi nyelvcsoporthoz állunk, igen fontossá teszi e kérdést; mert a székelység a magyar törzs legéletrevalóbb ágai egyikét tevén, valóban megérdemli, hogy minden csepp vérét megőrizzük az elhullástól. — Ezen indokból én is tanulmányozván a székely ügyet, épen a székely-udvarhelyi kérdésötletéből, czélszerűnek tartom, tanulmányaim eredményét röviden a tekintetes akadémia elé terjeszteni.

Közönséges hit és állítás a székely elemről, hogy ez a maga területén túlnépesedett. Ennek tulajdoníthatnak az Oláhországba történő kivándorlások. Ez okból mind régiebb, mind újabb időben több kísérlet tétetett az ország különböző vidékeire kitelepítéssel is. Mostanában pedig ugyszólván napi kérdésnek tekintetik a kitelepítés, mely különösen az Arad- és Krassó megyei államerdőségek hasznosítására, még a kormány-tervezetek közé is felvétellett.

Én kétszer utaztam be a székelyföldre, 1871-ben pedig az erdélyi gazdáknak Maros-Vásárhelyt tartott vándor gyűlésén, hol mint bíráló bizottsági tag s egy szemlélő küldöttség előadója voltam jelen, nyílt alkalmam a székely ügy tanulmányozására. — Utazásom és tanulmányozásaim arról győztek meg, hogy nem tagadható ugyan, miszerint a székelyföld több vidékén nagy szegénység uralkodik a nép közt, valamint kivándorlás is történik; bár ez szerencsére még sem oly tömeges, mint a közvélemény hírlí, mert évi átlagban 4—500 egyénen felül nem megyen: de a szegénységnek és kivándorlásnak alap oka egészen másutt — nem pedig a tulnépesedtségben van. Mert *a székelyföld nincs tulnépesedve, és pedig még ha földének minőségét és éghajlatát tekintjük, akkor sincs.* Sőt ha tulnépesedve volna, akkor is tévesztett dolog, kitelepítés által akarni segíteni magyar törzsünk ez ágán; mert az eddigi tapasztalás azt bizonyítja, hogy a kitelepi'ett székely nép elvész, — még a magyarok közt is fajjellegét, — idegen népek közt pedig nyelvét és nemzetiségét is elveszti. — *Ha tehát a székely népen segíteni s általa a magyar elemet erősíteni akarjuk, csak mostani fészkeben tehetjük ezt biztos eredménnyel. És ezt nemzeti legfontosabb érdekünk is úgy kívánja; valamint ennek czélszerű lehetősége sem hiányzik.*

Igazolom állításaimat, és pedig legelőször a kitelepítés czélszerűtlensége és annak nemzeti érdekeinkkel ellenkezésére nézve.

Történelmünk a magyar korona területén, az anya székely földön kívül legrégibb székely telepet a felső Vágh vidékén ismer, melyről a székely okmánytár egy IV.-ik Béla által épen a telep részére adott szabadalom-levélben és egy 1258-ról szóló határjárási okmányban emlékszik. A nyomok azt mutatják, hogy e telep, Pozsony megyén keresztül a Morváig szép terjedelmű volt. Ma helyén nemcsak székely, de még magyarság sincs. Bethlen Gábor székely telepítvénye Maros-Ilyén s vidékén szintén kiveszett s eloláhosodott. Aranyosszék több törzsökös székely faluja hasonlóképp eloláhosodott, és pedig saját törzse közt, — Orbán Balázs, a székelyföld monographusa kimutatása szerint, csupán jobbágyságra

jutása folytán. Csak egyetlen székely telepet tudok, mely az anya székelyföldön kívül, több századon át, maig megmaradt eredeti jellegében: ez Décse falu Belső-Szolnok megyében, melynek eredeti jellegében megmaradása annak tulajdonítható, hogy magyar vidéken, más elemtől teljesen ment népes és oly tiszta községet képez, mely mással még házasság útján is legritkább esetben vegyül.

Az országgyűlési székely képviselőknek, több hazafiakkal közösen mart. 8-án az országházban tartott tanácskozmánya is határozottan ellene nyilatkozott minden kitelepítésnek.

Nemzeti érdekeinknek a mostani anya székely földdel kapcsolatos viszonyát illetőleg mindenek felett figyelemre méltó, hogy nemcsak Erdély összes népességének kétharmada, hanem magának az anya Magyarországnak is épen az Erdéllyel határos részeken tulnyomólag oláh népessége van, valamint mindkét helyen ugyane népességgel nagy Oláhország, Moldva és Bukovina szintén oláh népessége közel szomszéd. Tehát azon körülmény, hogy a magyar korona oláh népességét a nagy-oláhországi és moldvai oláhságtól egyrészen ugyan a szász, — más részen, még pedig sokkal nagyobb területen és egészen zárt tömegben, épen a harcziás székely elem választja el, olyszerű körülmény, mely ha így nem volna, nemzeti érdekünkben legnagyobb czélszerűség tekintetéből épen csak így kellene kívánnunk. Ugyanazért nemzeti bűn volna, vérfecsérlő kitelepítéssel gyengíteni e népet. Legszen- tebb érdekünk azt kívánja, hogy épen ott, a hol van, gyarapítsuk azt lehető legerősebbé.

Azt, hogy a székelyföld nincs tulnépesedve, az 1870-diki legutóbbi hivatalos összeírás alapján következő statisztikai adatokkal bizonyítom:

Szék neve	Terület osztrák □ m. f.	Ház- szám	Jelenlevő népesség	Esik egy háza lakos	Esik egy -mődre ház	Esik egy -mődre lakos
Aranyos-szék	6.98	4,645	19,680	4.2	786	3,236
Csik »	78.08	23,168	107,285	4.6	296	1,374
Három »	51.97	25,658	110,055	4.2	481	2,177
Maros »	24.75	19,441	92,398	4.7	781	2,733
Udvarhely-szék	45.27	22,382	98,224	4.4	494	2,169
Egész székelyföld	206.15	95,294	427,642	4.4	472	2,074
Egész Erdély	954.85	438,139	2,101,727	4.7	458	2,201

Tehát egész Erdélyben egy □ mérföldre 2,201 — csupán a székelyföldön pedig 2,074 lakos esvén, a székelyföld általános népessége kisebb, mint egész Erdélyé, valamint minden házat külön családnak véve, a családok se népesebbek, a székelyföldön $4\frac{1}{10}$, egész Erdélyben $4\frac{7}{10}$ tagszám esvén egy családra. — Legnagyobb viszonyos népessége a székelyföldön Maros széknek van, mely egész Erdélynek népszámra negyedik legnépesebb városát, Maros-Vásárhelyt 12,678 lakossal foglalván magában, négyszög mérföldenként 3,733 lakost számlál. Utána a kis Aranyos szék következik, négyszög-mérföldenként 3,236 lakossal. A többi három nagyobb szék mind alól esik egész Erdély átlagos arányán. Pedig Udvarhely- és Háromszék valóban nem tartoznak Erdély legmostohább részei közé, s az egyikben Székely-Udvarhely és Székely Keresztur, a másikban Sepsi-Szentgyörgy, Kézdi-Vásárhely sat. jelentékeny városok is benne foglaltatnak. Csik-Gyergyónak népessége egész 1,374 lélekig leszáll négyszög mérföldenként, s így az összes magyar koronaterületen csak Naszód vidékének 1,026, és Máramarosnak 1,225 lélekszáma négyszög mérföldenként kisebb ennél; még az északi Árva, Turóc, Liptó népessége is sokkal nagyobb lévén, Trencséné, 3000 lelket haladól, szintén Aranyosszékével vetekedvén.

De tegyük közelebbi összehasonlítást.

A székelyföldnek közvetlen szomszédja a szászokkal telepített királyföld. Ez következő statistikai adatokat mutat:

Szék neve	Terület osztrák □ m. f.	Ház- szám	Jelenlevő népesség	Esik egy háza lakos	Esik egy □ mföldre ház	Esik egy □ mföldre lakos
Brassó vidék . .	31.23	17,155	83,090		549	2,660
Kőhalomszék . .	10.76	5,412	21,387		490	1,987
Megyes » . .	11.30	8,767	39,121		775	3,462
Nagy-Sink » . .	11.11	5,496	23,970		494	2,157
Besztercze vidék	12.47	5,539	26,357		444	2,113
Szászváros szék	7.56	4,972	22,479		669	2,973
Szász-Sebes »	5.62	4,308	19,237		730	3,423
Szerdahely »	3.78	4,769	19,345		1,261	5,117
Segesvár »	9.63	6,016	27,280		625	2,833
Szeben »	40.28	18,089	86,917		449	2,157
Ujegyház »	4.99	2,893	12,390		579	2,482
Egész királyföld	148.73	83,416	381,573	4.5	560	2,565

E szerint a szásztelepű királyföld népessége tömörebb, a családok tagszáma is nagyobb, mint a székelyföldé; sőt a néptömörség összesen véve felülemelkedik egész Erdélyén. Pedig a királyföldnek sincsenek szebb térei, mint Maros-, Udvarhely- és Háromszéknek, sőt Gyergyónak is; népessége se mondható túltömöttnek akkor, mikor az épen közte eső s nagyrészen oláhság által lakott Fogarasvidéke is 31 □ mérföldön 82,852 s így négyszögmérföldenként 2,630 lélek népességet számít, és midőn a csinosan, jól épült szász közösségek általában jólétre mutatnak; szegénységről-, megnemélhetésről pedig maga a nép sem panaszkodik.

Bihar- és Zarándmegye területe 215 □ mfd; tehát valamivel nagyobb, mint az egész székelyföldé; népessége 618,719 lélek; esik egy □ mfre 2,877; pedig Biharnak és Zarándnak is ugyancsak vannak havasai, hegyes vidékei, síkságain pedig mocsárjai.

Vége :

Megye neve	Terület osztrák □ mfd.	Ház- szám	Jelenlevő népesség	Elk egy házra lakos	Esik egy □ mfre ház	Esik egy □ mfre lakos
Krassó megye	90.88	49,248	259,079		565	2,850
Közép-Szolnok »	38.48	22,347	113,639		582	2,953
Kraszna »	19.98	12,157	62,714		608	3,138
Kővárvidék »	18.94	11,602	51,744		612	2,732
Zaránd »	22.54	13,287	63,382		589	2,812
Összeg	190.82	108,641	550,558	5	569	2,885

E vidéken tehát nemcsak a népesség sokkal tömörebb a székelyföldénél, és egész Erdély népességét is jóval meghaladja; hanem a családok tagszáma is nagyobb, átlagban öt egész tagon felülemelkedvén. Szándékosan választottam épen az erdélyszéli, szintén havasokkal bővelkedő és hegyes megyéket. Ki fogná állítani, hogy e megyék túlnépesedtek. Azt csak nem fogja kifogásul felhozni senki, hogy e megyék népessége tulnyomólag oláh, és a dologtalan oláh kisebb földön is jobban és könnyebben megél, mint a szorgalmas és ügyes székely.

Azonban mondja talán valaki, hogy nem az egyetemes területnagyságot, hanem annak használható részét kell mérvadóul felvenni.

Katasteri adataink, tagadhatlanul, nem tökéletesek. Még hibásabbak ezek, mint maga az egyetemes térmérték. De minden esetre elégségesek arra, hogy ez irányban is biztos tájékozást nyerhessünk. Szolgáljon e részben a következő táblázat:

Megye, szék, vidék	K a t a s t r a l i s h o l d a k b a n					
	szántóföld	rét és kert	legelő	szőlő	szántóföld, rét, kert, le- gelő szőlő együtt	erdő külön
Aranyos szék	25,755	11,990	9,484	774	48,003	10,783
Csik »	113,402	181,115	107,095	—	401,612	431,351
Három »	134,293	58,132	14,938	—	207,363	354,768
Maros »	103,834	39,156	32,286	2,489	177,765	63,303
Udvarhely »	108,675	93,932	57,638	398	260,643	192,031
Egészszékelyföld	485,959	334,325	221,441	3,661	1,095,386	1,052,236
Egész Erdély	2,161,345	1,575,635	913,775	46,989	4,697,744	3,563,511
Bihar megye	576,446	309,982	289,545	32,804	1,208,777	542,841
Zaránd »	65,160	32,295	33,533	—	130,988	105,211
a kettő együtt	641,606	342,277	323,078	32,804	1,339,765	648,052
Krassó megye	205,567	111,746	184,680	4,045	506,038	394,053
Közép-Szolnok »	153,799	67,646	29,063	5,851	256,359	102,765
Kraszna »	67,669	39,125	21,155	4,227	132,176	68,121
Kővárvidék	62,543	39,069	13,801	77	115,490	53,615
Zaránd »	65,160	32,295	33,533	—	130,988	105,211
az öt együtt	554,738	289,881	282,232	14,200	1,141,051	723,765
Máramaros	136,974	213,913	168,950	—	519,837	1,059,065

A különböző területi összezeteket a fennebb kimutatva levő lakossághoz arányosítva, esik minden egyes lakosra.

	szántóföld, rétkert, legelő szőlő katastrális hold	erdő külön katastrális hold	a kettő együtt katastrális hold
Az egész székelyföldön	$2\frac{5}{10}$	$2\frac{4}{10}$	$4\frac{9}{10}$
Egész Erdélyben	$2\frac{2}{10}$	$1\frac{6}{10}$	$3\frac{8}{10}$
Bihar-Zarándban	$2\frac{1}{10}$	$1\frac{0}{10}$	$3\frac{2}{10}$
Krassó sat. 5 megyében	$2\frac{0}{10}$	$1\frac{3}{10}$	$3\frac{3}{10}$
Máramarosban magában	$2\frac{3}{10}$	4	$6\frac{3}{10}$
Csikban magában	$3\frac{7}{10}$	4	$7\frac{7}{10}$

Minden adat tehát állításom mellett bizonyít. Azon területet, melyet a kataster terméketlennek mond, mindenütt egyaránt kikagytam. — Így is a föld bőség Csikban áll első helyen; ez még Máramarost is meghaladja. Pedig valóban, az

éghajlat nem szelidebb Máramarosban, mint Csikban; és tekintetbe véve, hogy itt ugyancsak az 1870-dik évi népszámlálás szerint, a jelenlevő idegenek száma 1716, míg a távollevő lakosoké 6,644, melynek ellenében Máramarosban a jelenlevő idegeneké 4,891, a távollevő lakosoké pedig csak 1,493, valóban kimondhatjuk azt is, hogy Csikban sem azért nagyobb a távollevő szám, mintha otthon el nem férne.

De van még egy igen jellemző bizonyíték. Jelesen:

Közönségesen ismert dolog, hogy a székely nép munkagyőző, szorgalmas és takarékos; az oláh ellenben rest, tunya és dologtalan. Mégis a székely nép megengedi és eltűri, hogy az oláhság a tősgyökeres székely területen is mindinkább tért foglaljon, s ős fészkeiben szorítsa meg és aggasson neki, a helyett, hogy legalább a szomszéd területekre maga a székelység terjeszkednék mindinkább kiljebb s az oláhságtól birtokokat szerezne össze; holott az urbéri felszabadulás óta ebben már a jobbágyi szolgálat sem lehetne akadály. Hogy Aranyos széknek egy része oláh, már fennebb mondtam. Még Csikban is akad igen kevés. Háromszéken magában, — a belső és külső széleken több van, mint az összes székelyföld távollevő lakos, és jelenlevő idegen népessége közt mutatkozó különbözet, mely a népszámlálás szerint 8,019 lelket tesz. Még a legtömörebb népességű Marosszékből és pedig a mivelt és legnépesebb székely főváros Maros-Vásárhely környékén is tért foglalt az oláhság. Megyesfalva, Maros-Vásárhely közvetlen szomszédságában, a múlt században még tiszta református székelység volt. Ma 570 lelket számláló lakossága közül 506 oláh. Maros-Kereszturon, Nyárádtón, szintén Maros-Vásárhely mellett, hasonlókép kiszorítja az oláh már a székelységet. A mezőségnak könnyű miveletű s gazdag termékenységű földén Marosszéknek egy mezővárosa és 18 faluja van mintegy 20,000 lélek népességgel s ennek egyharmada oláh. Még az előre törekvő s 8000 holdnyi gazdag határu Mező-Bánd mezővárosnak is 2,352 lélek lakossága közt 939 oláh. A kies szabadi völgyön Bárdos egészen, Szabadfalu 1,043 léleknyi lakossága, 113 kivételével mind oláh. A faiparban jeles Mező-Csávás egyharmada-, ismét egy félóránnyira M.-Vásárhelytől Náznánfalva és Kisfalud lakosságának

felénél több oláh sat. Ha tehát tulnépesedett a székelyföld, a minthogy mikép láttuk, épen Marosszéknek van legtömörebb népessége, akkor miért tűri, a munkagyőző, erőteljes székely nép, saját anya területén, az oláhság terjeszkedését.

Nagyon meg volt erősödve a vélemény a székelyföld tulnépesedettségeről. Azt hiszem, ennyi bizonyíték mellett nyugodtan ismételhetem azon állításomat, mely szerint ama vélemény tényleges alappal nem bír.

Mi az oka mégis a nem tömegesen bár, de szórványosan csakugyan előforduló kivándorlásnak, — a folytonos tulnépesedettségi panasznak, — és a több helyt felmerülő szegénységnek? e kérdésekre a következőkben felelek.

A szórványos kivándorlásnak indoka több összevágó körülményben van. Ilyen a székely nép némileg kalandos természete, — országunknak, — kivált az anya székelyföldnek pénzviszonya, — a birtokviszony, kapcsolatban a szegénységgel, mely ismét sok összeható ok származéka. A nép kezén levő birtok igen elaprózott. De azért a nép nagyon ragaszkodik ahoz. Birtokot venni s így szaporítani a tulajdont, igen nehéz és drága. Nagyobb birtokosok nincsenek. Egy kézen 2—300 hold magán birtok ritkaság; az is sok apró darabban szétszórva, sokszor különböző határookban. A nagyobb terület holt kezekben van, vagy közösség. Épen az elaprózottság miatt, a tulajdonos birtokát többnyire saját erejével miveli. Napszámosra, még nagyobbacska birtokosnál is igen kevés szükség van. Más keresetmód szintén ritkán fordul elő. A kézmű ipar csekély. Gyárak nincsenek. Új pénzt, kivált a belső székek területére alig hoz egyéb, mint Háromszék kis mértékű gabonakivitele, Csik-Gyergyóban a borszéki borviz s a deszka- és fakereskedés. A munkás nép ebből is igen kevés készpénzt lát; — a mit lát, most az is papiros. Ez okból országviláglátási s pénzszerzési vágytól vezetve, kijár a napszámos nép Oláhországba. Ott papírpénz helyett érczpénzt kap, sokszor fénylő aranyat. A ki tehát elsőbb ismerőse néhány aranyától indítatva és országviláglátási vágyától ösztönözve, csak egyszer akart kimenni, az megszokja az évenként kijarást; sok helyt divattá válik az, mint a háromszéki leányoknál a Brassóban, az udvarhelyszékieknél a Segesvárt

szolgálás, s később némelyeken minden szülőföldjükhöz, — kedves bérceikhez és kies völgyeikhez ragaszkodás és forró honszeretetők mellett, a végkép kinmaradás is megtörténik.

A birtok elaprózottságnak, az ár drágaságnak első oka, és a szerezhetés főakadálya a birtokviszonyokban van. — Általánosságban véve a székely föld birtokjogilag négyfelére különböztethető, u. m. testületileg közös birtok, — közbirtokossági közös birtok, magántulajdon használat alatt levő, — végre volt urbéres birtok. Melyiknek mennyi területe van, az meg nem mondható; mertily elkülönzéssel soha senki által összeszámitva nem volt. A három első eredeti székelyjog. Az urbéresség különböző viszonyok közt, különböző idők szüleménye, mely uton a nagyobb birtokosok, a birtokából kipusztult és elszegényedett székelységnek is osztottak ki ugyan több helyen földet, de tulnyomó részben ugyanez a tős-gyökeres székelyföldre is beszivárgott oláh települések magvát képezi.

A testületi közös birtokban több község, — sokszor különböző székekből, — néhol egész szék összes községei közösen birtokolnak nagy területeket, a nélkül, hogy ezek csak legkisebb határjelekkel is elkülönítve volnának, vagy a használatra nézve arányosítás volna köztök. A legnagyobb erdőségek és havasok nevezetes része ily közös birtok. — Nem feladatomban, de nem is tudom elszámolni az efféle birtokot mind egyenként. Legyen elég csak néhányat például említenem. Ilyen Háromszéken Zabolával együtt 11 falu közös birtoka; Erdővidéken a Hatodhavas, mely hat falu közös birtokát képezi, honnan nevét is vette; Udvarhelyszéken a két Fehér-Nyikó mellett 24 község közös birtoka. Az Udvarhelyszék és Csik-Gyergyó közt elterülő roppant Hargita és Bucsím, úgy a Möldvaszéli nagy területű rengeteg erdőségek és havasok nevezetes részben mind ily birtokok. Még a legtömörebb népességű s csak 24 □ mfd. területű Marosszéknek is van ilyen birtoka, névszerint a szováta erdőség. Ez 24,332 katasztrális hold, majd harmadfél négyszög mérföld területű; egész Gyergyó szélég felnyulik, s bár fele részben Szováta község határához van besorozva, de azért az egész Marosszék minden —, számszerint 127 adóközségének közös tulajdonát képezi, mi okból székhavasának is neveztetik. Innen minden

községnek, még a Maros másik oldalán levő mezősegi községeknek is, joguk van fát szállítani, a szállított fáért valami csekély díjt fizetvén, miből a kezelési és erdőszeti költségek fedeztetnek. Ezenkívül legeltetésre is közösen használtatik a havas, mely célra barmaikkal még oly távol községek is eljárnak ide, melyeknek már a fahordás nagyon messze esik. — A második néptömörségű kis Aranyosszéken is van még most is több közös birtok; de még sokkal több volt 1848 előtt, a midőn a havasok és erdőségek nagy része részint a szék összes községei, részint több községek közt közös tulajdont képezett; mignem egyes községek erőszakos foglalása folytán, melyből igen számos birtokper származott a különböző községek és egyesek közt —, egy 1848. június 16-án helynyészett székgyűlési határozat, mely az akkori tényleges status quót, örökjogul alapította meg —, a testületi közösségek legnagyobb részét megszüntette.

Érdekesnek tartok egy ily testületi birtokközösséget közelebbről megismertetni, hogy ezáltal a hasonló székelybirtokviszonyokra annál tüzetesebb tájékozást nyujtsak.

Ilyen testületi közös birtoka volt Aranyos széknek, többek közt az ugynevezett Bogáth, mely név alatt: Fűzes, Élecs, Kis- és Nagy-Bogáth praediumok foglaltattak össze. Ebből az élecsi részt a szék maga közvetlen használta, s annak jövedelme egyenesen a szék pénztárába folyt. Egy rész különösen némely nagyon szűk határral bíró községek közt osztatott ki. A legnagyobb rész szabad föld volt, azaz oly terület, hol bizonyos feltételek alatt minden aranyosszéki szabad ember foglalhatott magának. A feltételeket és módokat az Aranyosszék levéltárában levő okmánygyűjtemény II-ik kötete 181—196. lapján foglalt ugynevezett »bogáthi constitutio« részletezi, melyből röviden a következőket kivonatom. — »Bogát tulajdonosi joga a nemes széké, s birtokosai csak használói lévén, azért azt egy birtokos semmi szín alatt el nem adhatja, el nem zálogosíthatja, el nem cserélheti; de sőt, hogy annak szorgalommal mívelése eszközöltessék, azt részbe sem adhatja ki, kaszálónak sem hagyhatja, hanem tartozik saját erejével, vagy pénzért fogadott erővel miveltetni. Kukoriczát mégis részben kapáltatni és

behordatni szabad. A ki meg nem miveli a földet, attól az azonnal más kezébe menjen. A föld iránt halála esetén senki nem rendelkezhetik; hanem az vagy fiura, vagy fiúsított leányra száll. Ha valaki azt csalárdsággal más kézre akarná juttatni, vagy három évig miveletlenül heverteti, az azt észrevevő pünkösztör borozdolást, vagy más jelt tevén a földre, perrel elfoglalhatja azt akkép, hogy annak előbbi birtokosát az alkirálybíró pecsétével harmadnapra megidézteti a constitutionale forumra, diarium gyanánt 3 forintot letévén. Ha a megidézett kétszeri idézésre sem jelenik meg, akkor »per non venit« — elítéltetik; ha megjelenik, letévén ő is a 3 frtot, védi magát, s a törvényszék ítél a bizonyítékok szerint. Ha fiágnak kihalása adja magát elő, akkor az első törvényes foglalónak jegyétéle pedum positionak tekintetik, s ekkor nem a foglaló keres magának alperest, hanem lehető felpereisei perelik, ha kedvök van hozzá. Ha valaki az első foglaló jegyét kihányná s ebből verekedés támadna, akkor a jegykihányó büntetést fizet a szegények cassájába, s a birtok mégis az első foglalóé, vagy jegytevőé marad. Ha kettő egyszerre érkeznek mint jegytevő a földre, s egymás közt ki nem egyezhetvén, összeverekednének, akkor mind a ketten megfizetik a birságot, a föld pedig az utánnok legelőször következő jegytevőé lesz.*) — Így volt ez 1848-ig. 1848-ban az imént mondott székgyűlési határozat által ezen »bogáthi constitutio« is megszűnt, s a birtok az akkor tényleges használatban levők kezén öröködvén meg, e különben szép és termékeny területet ma is igen sok különböző község lakói össze-vissza birtokolják.

A közbirtokossági közösség a nagy- és kisbirtokosok, úgy egyéb lakosok közt egy ugyanazon határban levő, főképp erdő, erdei legelő, erdei kaszáló, — ugynevezett szénafű —, sőt fátlan tiszta legelő használatára nézve is fordul elő, csaknem kivétel nélkül minden községben, hol e használati tárgyak megvannak; és pedig többnyire minden jogarányosítás nélkül. Sőt legtöbb helyen még a tarló- és rétszabadu-

*) Lásd bővebben: Orbán Balázs Székelyföld leírása V. kötet, 125. lap.

lási legelő is e közösség terhe alatt nyög. Ugy, hogy ha az aránylag csekély számú kisebb-nagyobb kikerekített tagbirtokot kivesszük, a székely kis- és nagybirtokosnak, szőlőjén, gyümölcsösén s bekerített telkein kívül, tulajdonkép csak szántóföldje és kaszáló rétje van állandólag kijelölve; sőt a rét-ség is, legalább egyrészben, sok helységben a lakosok közt évenként új osztás alá jő; a többi birtok pedig csaknem általában közös. — Régebben igen sok helyen még a szántóföld se volt állandó, hanem különböző ok miatt gyakran változott. Jelesen Felvinczen egész 1818-ig felosztatlanul birta a közösség a határt. Senkinek saját kijelölt tulajdon birtoka nem volt; hanem ki hol akart, vagy tudott, felfogott egy darabot s azt használta. A határ nagy volt; hozzátartoztak Liketelek, Megyestelek és Sídóvár praediumok is. Ezenkívül voltak még a szék közös birtokai, s a más községekkel együtt használt birtokok. Jutott tehát mindenkinek, a mennyi kellett. Ha a fogláló meghalt, fiára maradt; ha fia nem volt, a várostra szállt a birtok, s megint más foglalhatta el, vagy a város áldomásért adta másnak. De pénzért eladni, vagy elzálogosítani a székely földet senkinek szabad nem volt; ámbár néha szükségből maguk a testületek, vagy fejedelmek ezt is megtették. — 1818-ban gróf Kemény Miklós főtitkársága alatt, a nép szaporodása folytán és több rend kedvéért, új határszabályozás hozatott létre, jussok szerint osztatván fel a határ. A jussok kulcsául sem nem a belsőtelek, sem nem a családi leszármazás vagy elágazás, hanem egyszerűleg a marhaszám szolgált. Egy négy ökrös gazda kapott egész just —, két ökrös felet, — marhátlan egynegyedtet. De mivel a marhaszám folyvást változott, minden tavasszal egy lustra tartott, midőn a marhák számba vétetvén, kinek marhája fogyott, attól a birtoktöbbletet elvették s annak adták, kinek marhája szaporodott. — E rendszer tartott 1846-ig, a mikor a belső telkek aránya szerint osztatott szét a 4,418 holdra terjedő felvinczi tulajdonhatár, mely viszony 1848-on is átjövén, az azóta előállott adás-vevésen kívül, maig fennáll. — Más községekben, más vidékeken száz meg százféle és sajátos birtokviszonyok állottak fenn s állanak fenn ma is.

A felhozott speciális példákat szándékosan választot-

tam épen a legtömörebb népességű két székből, hogy annál világosabb legyen a tájékozás, miszerint, ha ezekben is ilyen, akkor milyen lehetett és milyen most is a birtokviszony a kisebb népszámu és távolabb hegyi és havasi vidékeken.

Mihelyt a sokféle közös birtok tömegét figyelembe vesszük, azonnal tisztában áll előttünk a magán kézen levő birtok szűk voltának —, e viszonynak az érintett jogfejléssel kapcsolatban, mérlegeléséből pedig a magánbirtok elaprózottságának s annak első indoka is, hogy mióta az adás-verés szabadabbá lett, miért az oly nehezen szererezhető és drága. E viszonyból indul ki a túlnépesedettségek érzete, melyet a vidék sajátságos minőségéből előtűnő látszat az igazoltság hitéig fejleszt.

A székelyföld ugyanis, mint hegyes bérczes vidék, több széles, még több keskeny völgygyel van átszelve. A falvak a völgyeket és partos helyeket lepik el. A hosszabb völgyeken különösen sűrűn vannak. Azonban magasabb tájakra ritkán emelkednek, és a torkolatokon túl a belső völgyek üresek; a falvaktól távolabb rengeteg erdőségek terülnek el, a havasi táj pedig egészen lakatlan pusztaság. Ez az eset különösen Csik-Gyergyóban, melynek két széles völgye van, egyik az Olt-, másik a Maros-völgy, hol a kisebb-nagyobb falvak majd egymást érik, oly sűrűn vannak. Valamint a többi székeknek, hasonló körülmény, úgy különösen Csiknak ugyanez ad igen népes tekintetet. De a fővölgyek mellékvölgyeinek torkolatán túl, még itt van azután jobbra-balra sok mérföldre terjedő pusztaság.

Hogy az ismertetett birtokviszony a mezőgazdaság kifejlésére mindennel egyébbel, csak jótékony befolyással nem volt, az könnyen megítélhető. De nagyon hátrányos volt erre már maga a tömeges katonakötelezettség, mely alatt a székely nép állott. Mert ez ugyan szabadalmának, kiváltságainak alapját képezte: de kivált a határőrzés miatt a legerőteljesebb férfiosztály nevezetes részét folyvást fegyver alatt tartotta, — hajlamainak irányt adott, — a mezei munka egy nagy részét a nőosztály vállaira nyomta által, melynek nyoma a foglalkozásban mai napig sok helyt felismerhetőleg meglátszik.

E viszonyoknak tulajdonítható, hogy daczára a székely

nép munkagyőző képességének s rendtartó szorgalmi hajlamának, a mezőgazdaságnak sehol korszerű kifejllettsége, de még csak középszerű emelkedettsége sincs. Legtöbb kifejllettség mutatkozik Marosszékbén és pedig éppen M.-Vásárhely közelében, hol, kivált a Nyárádvölgyön, némely falu földmívelése szintén kertészségbe megyen át. Aranyosnak, Udvarhely- és Háromszéknek szintén vannak tisztára, jól mivelt földjei, s mind e helyeken kisebb-nagyobb mértékben a trágyázás is divatozik. Sőt sokan egész Erdélyben legjobb földmivelő vidéknek Háromszéket tartják. Igaz, itt van a székelőföldön legtöbb nagybacska birtok, egy tulajdonos kezén 100—200 holdig terjedő, s ez okból a jobbféle gazdasági eszközök és gépek itt bírnak a többihez képest a legnagyobb terjedtséggel. Én azonban ennek, a mi a munkatisztaságot és eredményt illeti, mégis előtte tartom Marosszéket: de azon megjegyzéssel, hogy az anya-magyarországi előhaladott megyékhez: Fehérhez, Tolnához, Rábaközhez egyiket se lehet hasonlítani. — Még Csíknak is a széles Oltvölgyön igen szép gabonatermő földjei vannak; de ezek, kevés kivétellel, annyira rosz mivélésűek, hogy a legszebb fekvésű földek kutyatejjel fordulnak fel; — aratás után, mintha csak vetve volna, úgy virítanak ettől.

Jellemzetes, hogy daczára a birtok elaprózottságának és elszórtságának, a tagosítás a székelőföldön egyáltalában nem halad. Pedig az Erdélyben felállítva levő 8 urbéri törvényszék közül, melyek a tagosítási s birtokrendezési ügyeket általában intézik, háromnak székhelye van a székelőföldön: Maros-Vásárhelyt, Székely-Udvarhelyt és Sepsi-Szent-Györgyön. Az erdélyi gazdáknak fennebb már említett 1871-diki vándorgyűlésén Lészay Lajos, a maros-vásárhelyi királyi tábla bírása, a tagosítások előhaladásáról előadást tartván, az egész székelőföldről a törvény értelmében tagosított határt 1871-ig egyetlen egyet se —, olyat, melyben az ügy a kérdés megengedhetőségénél állott, szintén csak kettőt, Miklósvárt és Szotyort, mindeniket Háromszékről, tudott felmutatni. A hol egyéb rendezések, erdő- és legelő-elkülönzés, jogarányosítás történnék, a lehető számhoz képest az is kevés, s az effélék szintén többnyire csak a több községek

közös birtokának szétosztására vonatkoznak. — Szolgáljon a tagosítási ügy irányában is speciális példa nagyobb felvilágosításul. — A maros-vásárhelyi vándorgyűlés főfeladatainak egyike a gazdálkodás és birtokviszonyokkal épen a helyszínén tüzetes ismerkedés lévén, e célból — természetesen a szék legjobbakul ismert gazdasági községei közül — kettő szemléltetett meg küldöttségileg, egyik Nagy-Ernye, a felső részen, a kies kaáli völgy torkánál, másik Mező-Panit a Mezősége. Az elsőről a szemlebizottsági jelentés ezeket mondja: Nagy-Ernye 230 ház szám alatt 1400 lakost számlál, egyebek felett különösen kukoricza és dohánytermelésre alkalmas 3,255 katastralis hold kiterjedésű határral, melyből 1944 hold szántó, 702 hold kaszáló, 24 hold szőlő, 150 hold legelő, 323 hold erdő, 122 hold terméketlen (utak, faluhelye sat) Mindezen fekvőségek összesen 5406 parcellára vannak darabolva. Mező-Panitról a jelentés így szól: A község 317 ház számmal bír. Népeisége 1555 lélek. Határkiterjedése 3,313¹¹⁸⁵/₁₆₀₀ hold, melyből szántóföld 2,067 sat. A határ tagosítatlan, temérdek parcellára oszolva, úgy hogy egy 15—20 holdas gazda birtoka 40—50 parcellában fekszi. A dűlők a helyfekvés szerint hosszabbak vagy rövidebbek. Közép hosszúság 2—300 öl. A legnagyobb parcella öt holdnál nem több. Közép nagyság 4—5 vécás; kisebbek a külső tagokon is, egész fél vécáig oszolnak. A nép zöme a tagosításnak ellene van. Különösen a kisebb birtokosok ellenzik azt. Ezen ellenzésnek két főoka mutatkozik: első a szabályzatlan legeltetési jog a felszabadulás alatt levő földeken; második azon körülmény, miszerint a tulnyomó számot képező kis birtokosok, kiknek alig van 2—3 hold földjük, ugyis kevés darabbal bírván, eléggé tagosítva érzik birtokukat. Hozzájuk járul még azon nézet, miszerint az osztakozás ugyis ismét csak elforgácsolná a birtokot.

Nem kevésbé hátramaradott a székelyföld a jobbféle gazdasági gépek és eszközök használatában. Épen mondtam, hogy ez irányban Háromszék áll legelő. Az országos statistikai hivatal ide vonatkozólag 1873-ban az egész koronaterületről adatokat gyűjtött s tett közzé. E szerint az egész székelyföldön volt 6 gőz cséplőgép (1. Maros-, 5 Háromszék-

ken), 27 lóerejű cseplő (20 Három-, 2 Maros-, 3 Aranyos-, 1 Csik-, 1 Udvarhelyszéken) 103 vetőgép (99 Három-, 2 Maros-, 2 Aranyos-,) 15 aratógép (11 Háromszéken, a többi mindenikén egy-egy) 2116 vaseke (1830 Három, 209 Maros-, 34 Udvarhely-, 29 Csik-, 14 Aranyosszéken). — Az összes szántóföldi területet, melynek kapcsában ezen adat részletesen megitélhető, fennebb közlöttem. Ugyanezen adat szerint ugyanazon időben a magyarországi Fehérmegyében 376,445 hold szántóföld terület mellett volt 123 gőz-, 298 lóerejű cséplőgép, 486 vető-, 61 aratógép, 13,945 vaseke; Tolna megyében 258,922 hold szántóföld terület mellett 72 gőz-, 177 lóerejű cséplő-, 144 vető-, 26 aratógép és 15,871 vaseke. Fehérben esik egy □ mfre, 2,717 Tolnában 3,487 lakos. — Itt ítéltető meg az előhaladottság állása.

Midőn az ember a földmivelés hátramaradottsága és a magán tulajdont képező birtok elaprózottsága mellett a sok birtokközösséget látja, önként vonatik az állattenyésztés virágzásának és terjedtségének gyanítására, annyival inkább, mert ennek kifejlése a régi katonáskodási viszony jellegével is nagyon megegyez. — Mikép állott a vagyonság ez ága hajdan, erre számtani tüzetes adataim nincsenek. De a csiki s gyergyói lótenyésztés-, a háromszéki-, Küküllő, Maros, Homoród, Nyáradmenti sat. szarvasmarha tenyésztés hire maig fennáll, s e vidékeken ma is igen szép faj marhát találunk. — Csak nem régiben még Magyarország sok vidéke Erdélybe járt lóért, szarvasmarháért, s ennek nevezetes része a székely földről került ki. Így ez szép virágzásnak örvendhetett. — Mikép áll ez ügy ma, arra nézve ismét az 1870-diki hivatalos összeírás adatait iktatom ide, mely szerint:

Szék neve	L ó			Szarvasmarha				J u h			Sertés		
	Összes szám	e s i k		Összes szám	e s i k		az összes számból bivaj	Összes szám	e s i k		Összes szám	e s i k	
		1 □ mfdre	1000 lakosra		1 □ mfdre	1000 lakosra			1 □ mfdre	1000 lakosra		1 □ mfdre	1000 lakosra
Aranyos szék . . .	958	157	48	7,755	1,274	393	193	17,305	2,846	879	4,384	721	222
Csik-Gyergyó . . .	11,948	153	111	64 159	821	597	427	109,900	1,407	1,024	24,181	309	225
Három szék . . .	15,891	305	144	44,578	857	404	3,238	91,219	1,755	828	35,296	679	320
Maros » . . .	5,446	220	58	30,340	1,225	328	1,396	70,785	2,860	766	21,767	879	235
Udvarhely » . . .	11,200	247	114	47,735	1,053	485	2,333	82,964	1,832	844	29,338	648	298
Egész Székelyföld .	45,443	220	106	194,567	943	455	—	372,173	1,805	870	114,966	557	268
Összehasonlításul :													
Az egész szász- vagyis													
Királyföld . . .	75,386	506	197	181,151	1,211	474	—	315,893	2,117	828	106,060	713	278
Egész Erdély . . .	188,264	197	89	927,371	971	440	—	1,840,961	1,928	875	501,751	525	238
Anya Magyarország	1,631,388	437	146	3,569,534	956	320	—	11,919,739	3,197	1,072	3,071,780	824	276

Ezen összeállítás azt mutatja, hogy a székelyföld állattenyésztése egész Erdély állattenyésztésének közép állásával megmérkőzik ugyan: de az anya magyarországi minden ágban megveri; — a vele szomszéd szásztelepű királyföld állattenyésztésének pedig nagyon megette áll; daczára a leginkább állattenyésztéssel hasznosítható sok közös földnek, melyel sem Erdély egyéb részei, sem különösen Magyarország legtöbb vidéke nem dicsekedhetnek. — Legfeltűnőbb azon tulajdonság, melylyel a harczias székelynek a szász a lótenyésztésben eléje vágott.

Mit szólnak különösen az iparról? — Ott a hol az első és foglalkozási ág, a földmivelés és állattenyésztés oly állapotban van, mint az az előbocsátott ismertetésből kitűnik, iparfejlettséget ne keressünk. A közönséges kézműipar sincs annyira kifejlve, mennyire a szükség megkívánná. A házi iparban leginkább méltó a megemlítésre az asszonyok szövése — fonása. Ezek sok kender vásznat s gyapju szövetet készítenek saját házi szükségére minden vidéken, némely vidéken a népruházatául kereskedésre is. Sajátságos azonban, hogy sok vidék még a legelterjedtebb házi iparban sem tud el lenni idegen segítség nélkül. A gyönyörű völgyeken majd minden faluban, tiszta vízzel csergedeznek kisebb-nagyobb folyamok s patakok: de a szőrszövet kikészítésére szolgáló ványoló- vagy kalló-malom mégis leginkább csak a két Küküllő és két Nyikó vidékén van. Sok vidékről ily kikészítésre a nép szövetét a szászokhoz, Beszterczére, más vidékekről a havasok közé Oláh-Topliczára hordja. Bánya és gyártelepül első helyet foglal az egész székelyföldön a parajdi sóbánya; ezután különös megemlítést érdemelnek a szentkereszt-lővétei vasbánya és vasgyár, úgy az alsó rákosfülei, azonkép a magyar hermányi vasbánya és vasgyár, végre a szent-domokos-baláni rézbánya. A szent-kereszt-i és fülei vasgyárakban már gőzgépek működnek. Több efféle vállalat az egész székelyföldön nincs. De van még egy jeles gyufagyár Parajdon; Maros-Vásárhelyt s más városokban néhány szeszgyár, gőz- és műmalom; egy kisebbszerű petroleumgyár Csikban. Borzéken pedig a fekete kőszénbányászat egy részvénytársaság által most kezd megindulni. Gyergyóban-, Csikban végre a sok deszkametsző s különösen a tölgyesi nagyszerű fausztató említ-

hetők. A gyárakkal és iparvállalatokkal nem annyira az a baj, hogy számuk kevés; mert hiszen sok helyt ekkora területen még ennyi sincs; hanem az, hogy a kizsákmányolható természeti kincsek mennyiségéhez és minőségéhez képest a vállalatok kicsinyek. A számra legtöbbet mutató három vasgyár évi összes termelése is csak 13,000 m. nyersvas és 8000 m. öntött vas körül van.

Ezekben körülbelül elmondottam mindent, mit elmondanom lehetett és kellett, megfélelésül azon kérdésnek, hogy mi az oka a sok helyt mutatkozó szegénységnek.

A kép nagyon szomorú. De nem én festettem azt olyanná. — Nem én beszéltem. Itt a tények beszélnek. Én csak a tényeket, az adatokat szedtem és állítottam össze.

Azonban épen a meglevő tényekből vigasztalás is fejthető ki. — A meglevő állapot nem változtathatlan természeti okok szükségképeni következménye. Mert földben, éghajlatban, népben egyaránt megvan az alap, képesség és hajlam a jobb állapotra. Az se mondható, hogy a mostani, minden tekintetben határozottan elmaradott állapot, a mult idők mulasztásának, vagy hibás elferdülésnek büne; — ez egyedül a viszonyok következménye.

A székely nép józan, egészséges értelmű, lelki, testi ereje ép, kitartó szorgalma megvan. Van ugyan benne nevezetes mértékű nyakasság s önfejűség, mely egy kicsit nehezen vezethetővé teszi, s előrevihetésének hátrányára van: de hol van a világon teljes tökéletesség; — és ha valaki egyszer eltalálta módját s megnyerte bizodalmát, annak irányában még e sajátság is sok részben előnynyé válik. — Miveltséggel sincs úgy elmaradva e nép, mint lakvidékének a világtól félreeső elzártságából következtetni lehetne. Alig van a magyar korona területnek vidéke, hol a tudományos kiképezetés régi idők óta annyi alkalommal birt volna, mint épen a székelyföldön. Régi nevezetes iskolák vannak itt, e 200 négyszög mértföldet alig haladó területen: Maros-Vásárhelyt, Székely-Udvarhelyt reformátusok főiskolája, Székely-Keresztúron az unitáriusok főiskolája, ugyanitt, azután Sepsi-Szent-Györgyön és Kézdi-Vásárhelyen reformátusok algymnasiuma, Gyergyó-Szent-Miklóson rom. kath. al-, Csik-Somlyóu rom. kath. főgymnasium, ez utóbbi mostani kalocsai érsek Hay-

nald Lajos ur által újabb időkben alapítva. Azonkép új alapítvány az alkotmányos kormány által Csik-Szeredán felállított földmives iskola. Ezen tudományos intézetek nemcsak azoknak, kik gyermekeiket taníttatni akarták, nyújtottak a régi időben és minden vidéken közel alkalmat; hanem a belölők hazakerült iskolázott egyének nagy száma, az azzal egyenlő jogot élvező néppel érintkezés folytán, az általános műveltség emelésére is jótékonyan hatott.

Az éghajlat délies; még a havasok közelében sem éri el az északi vidékek zordonságának vadságát. Különösen a fa- és fűtenyészetnek, — mit a jó talaj is nagyon előmozdít, igen kedvez. — Tagadhatlan, hogy mint minden hegyes, havasi vidéken, vannak itt is kopasz szirttetők, meredek hegygerinczek, ormok, bérczek: de mértföldekre terjedő kőmezők nem léteznek. A tenyészet magasabban emelkedik, mint az északi hegyeken. A hajlatok, völgyek földje buja termékenységgű. A mint pedig a vidék a havasok közvetlen körvonalából kimenekült, a legkellemesebb szelidséggű. Gyergyó és Csik széles völgyeit két oldalról határolják ugyan havasok: de a fái gyümölcs legtöbb nemének termesztésére még e völgyek is alkalmasak vonlának, a mint hogy helylyel-közzel egyeseknél szép gyümölcsösök láthatók az utóbbi időből; hanem a nép közt ez iparág még megkezdve sincs. Háromszék halmos vidékét szintén több oldalról éri a havasi légkör, és szőlőtenyésztése ennek sincs; de a gyümölcstenyésztés itt már inkább honos. A többi szék szelid partjai a szőlőt is általában megvallják.

Természettudományilag a föld belseje még nagyon kevéssé van átkutatva és ismertetve; ámbár az újabb időben több kutató társaság indult meg. De a már eddig ismert ásványkincsek is igen jelentékenyek. — Legfőbb kincs a só. Ez Maros- és Udvarhelyszékben egész hegyláncokban fekszik. Nyitott sóbánya csak Parajdon van. Gyergyóban a híres borszéki savanyuvíz és fürdővidékén igazi fekete széntelepek vannak, melyeket, mint mondám, épen most vett művelés alá egy részvénytársaság. Ugyancsak fekete szén nyomai a csiki és gyergyói hegyekben másfelé is mutatkoznak. Barnaszén van Háromszéken, Magyar-Hermány, Füle, Barót, Száraz-

Ajta határain, Udvarhelyszéken a Homoród mentén, Maroszáken Kibédnél az Uronpatak völgyében és több helyen: de miveletlen. Vaskő és réz a fennebb említett bányák vidékein igen sok és jó. Ugyancsak vaskő Szovátánál. — Kőszvényesnél arany és ezüst erek. Sőt Szent-Istvánnál szemben a Cseje patak kies völgyén az ugynevezett Virgóban felhagyott aranybányák üregei is láthatók. Kisebbszerű kentelep van Altorjánál; sokkal nagyobb Csikban Szent-Domokoson felül a Terkő havasa megett, hol a tiszta terméskén egész hegylánczokban fekszik. A sok mindenféle épület, diszfaragvány- és mészkövön kívül, különös említést érdemel végre a legujabban Borszék mellett felfedezett fehér márványtelep melyet a hir a carrarainál szebbnek, tökéletesebbnek mond, a mennyiben igen simán faragható, tiszta fehér, s minden, kékes folttól ment.

A gyönyörű völgyeken számtalan gazdag vizű kisebb-nagyobb patak kínálja különböző célra használható természeti kincsét és hajtóerejét. A nagyobb folyamokban: Olt, Maros, két Küküllő, Homoród, Nyárad sat. még nagyobb-szerű és kimerithetlen hajtóerő rejlik, mely nagy esésénél fogva annyival fontosabb, mivel jóformán minden jelentékenyebb és iparra, vidékénél fogva hivatott városnak és helységnek jut belőle.

A ki így, gyönyörű vidékeivel, ős kincseivel, munkagyőző éroteljes, kitartó szorgalomra hajlammal bíró értelmes népével tekinti és vizsgálja a székelyföldet, az meggyőződhetik, hogy nincs itt kitelepítésre szükség; — megvan itt minden irányban az alap a kifejlésre és megélhetésre. De az anyag nyers; annak kimivelő kéz —, a népnek vezér kell. A régi nagyok és kormányvezetők iskolák alapításával igyekeztek a harczias székely nép iránt kötelességöket teljesíteni; ily kegyelet öröksége az ismertetett számos iskola. Mostani alkotmányos kormányunk szintén egy földmives iskolát állított már fel Csik-Szeredán. Remélhetőleg ennek különösen a nép gazdasága fejlesztésére igen jótékony hatása lesz. Azonban az én meggyőződésem szerint *itt mindennek közt első teendő különösen a sokféle közösségek körül a birtok viszonyok rendezése, és ez irányban kell az első vezér.*

Harmadik kötet. 1873.

I. Szám.	Egy főbenjáró per a XVI ^r . századból. Nagy Iván- tól. 1873. 33 l.	20 kr.
II. Szám	Adalék 1352-ből az Arany Bulla néhány cikkének al- kalmazásához és magyarázásához. Wenzel Guszt- ávtól. 1873. 15 l.	10 kr.
III. Szám.	Adalék az erdélyi századok történetéhez az Andreanum előtti időből. Wenzel Gusztávtól. 1873. 24 l.	15 kr.
IV. Szám.	Trentsini Chák Máté és kortársai. Botka Tiva- dártól. 1873. 71 l.	45 kr.
V. Szám.	Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Szilágyi Ferencztől. 1873. 135 l.	1 irt
VI. Szám.	Tanulmányok agóthok művészetéről. Henszlmann Imrétől. 1874. 24 l. egy képtáblával	20 kr.
VII. Szám.	A magyarországi avar leletekről. Pulszky Fe- rencztől. 1874. 12 l.	10 kr.
VIII. Szám.	Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1874. 64 l.	50 kr.
IX. Szám.	Palugyay Imre emlékezete. Keleti Károlytól. 1874. 10 l.	10 kr.

ÉRTEKEZÉSEK

a bölcsészeti tudományok köréből.

Első kötet. 1867 - 1870.

I. Szám.	A philosophiai módszerek jelen állapotjáról. Hor- váth Cirilltől. 1867. 24 l.	Ára 15 kr.
II. Szám.	Kísérlet felelni, lélektani alapon az ismerettan főké- részére. Mihályi Károlytól. 1867. 52 l.	20 kr.
III. Szám.	Aristoteles és befolyása az új bölcsészetre és az életre. Haberern Jonathántól. 1867. 25 l.	15 kr.
IV. Szám.	A módszerről. I. Rész. Mit tanítsunk? Brassai Sá- mueltől. 1867. 48 l.	30 kr.
V. Szám.	Az ősemberek haladása. Rónay Jácztól. 1868. 45 l.	30 kr.
VI. Szám.	A gyermek fokozatos fejlődése. Nagy Mártontól. 1868. 24 l.	15 kr.
VII. Szám.	A philosophia mint külön tudomány. Molnár Ala- dártól. 1868. 10 l.	15 kr.
VIII. Szám.	A philosophiai módszerek akadályairól. Horváth Cyrilltől. 1868. 17 l.	10 kr.
IX. Szám.	A philosophiai módszerek akadályairól. II. Közlemény. Horváth Cyrilltől. 1869. 22 l.	15 kr.
X. Szám.	Módszer és némi alkalmazásai. II. Értekezés. Bras- sai Sámuelről. 1869. 69 l.	50 kr.
XI. Szám.	Módszer és némi alkalmazásai. III. Értekezés. Bras- sai Sámuelről. 1869. 36 l.	25 kr.

Második kötet. 187 - 1872.

I. Szám.	A középtanodai tanárok paedagogiai kiképzéséről. Lubrich Ágosttól. 1871. 22 l.	15 kr.
II. Szám.	A bölcsészet szükségképeni tudomány. Doma- novszky Endrétől. 1872. 33 l.	25 kr.
III. Szám.	Edvi Illés Pál emléke. Haberern Jonathántól. 1872. 26 l.	15 kr.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám.	Az uzsora törvényekről. Szinováczy Györgytől. 1867. 17 l.	Ára 12 kr.
II. Szám.	A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	12 kr.
III. Szám.	A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. Dr. Konek Sándortól. 1868. 42 l.	30 kr.
IV. Szám.	A magyar Korona országainak legújabb népesedési mozgalmai. Dr. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	35 kr.
V. Szám.	Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	25 kr.
VI. Szám.	A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.
VII. Szám.	A római jog s az újabbkori jogfejlődés. Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	20 kr.
VIII. Szám.	Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116 l.	70 kr.
IX. Szám.	Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	25 kr.
X. Szám.	A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	25 kr.
XI. Szám.	A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. Csatskó Imrétől. 1870. 26 l.	25 kr.
XII. Szám.	A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	25 kr.

Második kötet. 1870—1872.

I. Szám.	A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól. 1870. 59 l.	40 kr.
II. Szám.	Az emberi öntudat jelenfokáról. Dr. Barsi Józseftől. 1870. 27 l.	20 kr.
III. Szám.	Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén. Wenzel Gusztávtól. 1870. 43 l.	20 kr.
IV. Szám.	Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszti tag fölött. Dr. Suhayda Jánostól. 1871. 12 l.	10 kr.
V. Szám.	Szemle a magyar jogászgülések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincztől. 1872. 88 l.	55 kr.
VI. Szám.	Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladányi Gedeontól. 1873. 28 l.	20 kr.
VII. Szám.	Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyulától. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám.	A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imrétől. 1873. 18 l.	12 kr.
IX. Szám.	A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. Dr. Matlekovits Sándortól. 1873. 32 l.	20 kr.
X. Szám.	Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. Keleti Károlytól. 1874. 32 l.	20 kr.